

пјеснике да кроз пјесму искажу његов значај за побједу српског народа над Турцима.

Миљана Савић је говорила на тему како су ликовни умјетници видјели мишарски бој и како су га приказали у својим умјетничким дјелима. Станиша Вујановић је говорио о епитафима Луки Лазаревићу, једном од војвода у Првом српском устанку. На крају је Душан Михајиловић говорио како су српски бојеви и њихови актери представљени на позорници.

Простор нам не дозвољава да шире прикажемо све реферате и да укажемо на њихове добре и мање добре стране. Међутим, можемо са сигурношћу констатовати да сви они, свакако сваки из посебног угла, анализирају Карађорђевог устанак у Србији и у њему бој на Мишару и указују на значај тих догађаја

и збивања на општу историју српског народа.

У књизи је објављен и Прилог библиографија радова о боју на Мишару, међу којима се налази и 45 посебних издања и 126 студија, чланака и прилога, што свима онима који се баве Првим српским устанком омогућава да се лакше снају у истраживању и проучавању ове проблематике.

Дат је и регистар личних имена која се појављују у књизи, осим имена аутора из библиографије о боју на Мишару.

С обзиром на вриједност књиге препоручујем је не само професионалним историчарима него и широј публици, јер ће у њој наћи много релевантних чињеница из историје Првог српског устанка и доћи до сазнања о херојству бораца за ослобођење земље од освајача и одности своје народу.

Драго Боровчанин

Мери Е. Дарам, КРОЗ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ (1900–1903)

Превео и поговор написао Вујадин Милановић, Београд 1997, /П/ + 338

Последњих неколико година неки наши преводиоци и издавачи настоје да бар делимично поуне велику празнину у домаћој историјској науци насталу због тога што су путописне белешке странаца који су путовали српским земљама запостављене и неистражене. Објављено је неколико књига превода фрагмената или интегралних текстова путописних бележака које прате углавном квалитетни коментари и поговори. У овом, треба веровати, тек започетом низу веома значајно место заузима превод књиге *Кроз српске земље* Енглескиње Мери Едит Дарам. Књигу је превео, приредно за штампу и написао поговор врсни англиста Вујадин Милановић.

Мери Е. Дарам је била веома образована Енглескиња. Завршила је Бедфорд колеџ и, због изразитих сликарских амбиција и талента, наставила школо-

вање на Краљевској сликарској академији. Почетком XX века (од 1900. до средине 1903. године) следећи савете лекара, пропутовала је онај део Балканског полуострва који је назвала *земљом Србиномом*. Знала је немачки, француски и италијански језик. Српски, за који у Лондону „не знају школе и институти у којима се изучавају сви језици Европе, Азије, Африке и Америке“ учила је баш ту, у Лондону, пред полазак, код једног Пољака. Тада није знала турски а ни албански који је научила током својих каснијих путовања. Оне територије које је обишла током прве три године својих путовања назвала је српским земљама подразумевајући при томе: Црну Гору, Србију, Стару Србију и северну Албанију. У том периоду она је, у више наврата, пропутовала делове Црне Горе (Његуши, Цетиње, Подгорица, Ријека

Црнојевића, Осторог, Никшић, Бар, Колашин, Андријевица, Беране), северне Албаније (Скадар), Србије (Београд, Смедерево, Шабац, Ваљево, Обреновац, Ниш, Пирот, Књажевац, Зајечар, Неготин, Крагујевац, Чачак, Пожега, Ужице, Ариље, Ивањица, Рашка, Краљево, Крушевац...) и Старе Србије (Пећ, Дечани). О овим својим путовањима написала је и, 1904. године, објавила књигу путописа *Through the Lands of the Serb*.

Ова књига путописа спада у ред најдрагоценијих сведочанстава странаца о српском и албанском народу њиховом свакодневном животу, обичајима и односима, схватању и, повремено, тумачењу прошлости и, што је посебно значајно, о српским националним тежњама и плановима. Лако се може приметити да књига није само збир тренутних белешака са терена већ резултат накнадног, промишљеног, кабинетског уобличавања. Међутим, то не значи да је тиме нарушена аутентичност доживљеног или умањена снага тренутних утисака. Напротив: М. Е. Дарам је, сакривши првобитни разлог поласка на пут и повремену хаотичност кретања, успешно комбиновала своје дубоке утиске и драгоцене доживљаје са стеченим знањима. Тако се смеђују сцене сусрета са обичним људима из народа, невешти покушаји Црногораца да је запросе, њено саосећање са озлеђеном девојчицом у црногорским планинама и слепим човеком испред пиротске цркве и црте из историје српског народа у чију се судбину уплићу велике силе. Она скромно признаје да је кренула на пут „не знајући ништа ни о земљи нити о народу“ сем нечега што је „покупила из неколико књига, већином старијих“ али кроз књигу, ипак, показује да зна детаље из историје (о Црнојевићима, Дукљи, Острогу, Нишу, хајдук Вељку). Способна је за анализу какву пружа у поглављу *О сјеверном Албанцу*. На више места је показала да веома добро разуме сложеност источног

питања па је судбине читавог народа или простора знала да дефинише само неколиким реченицама: „Србија је одвећ мала да би опстала сасвим сама. Споља је окружена Аустријом, Турском и Бугарском. Прва је полако стеже, приправна да је цијелу прогута, ако искрсне zgodна прилика; друга још држи срце старог Српског царства, а са трећом Србија се свађа још од седмог вијека. Унутар земље Србију раздиру страначки сукоби око тога којој од Сила је паметно да се приклони, а ове странке играју онако како неко споља вуче конце.“ Подједнако добро запажа М. Дарам детаље понашања калуђера, станичног или царинског службеника, изгледа Циганке или србијанског сељака али зна и да истакне народне карактеристике, појединости политичке стварности у Србији или Црној Гори или стратешки и трговачки значај Ниша. Детаљи описивања путовања на коњу или пешке, запрежним колима или железницом, по киши, блату или врућини носе драмске карактеристике али и поуке за оне који би се упутили истим путевима. Зато је њена књига, у време када је објављена, сигурно била интересантно штиво за оне којима су описи непознатих крајева распаљивали машту али и драгоцен извор најситнијих података за оне којима је посао налагао да што боље упознају крајеве који су све више измицали Портиној власти.

Писана на почетку овог века, књига почиње, крајем века, да живи свој други живот у рукама оних који ће у њој наћи прегршт података за истраживање прошлости крајева којима је М. Е. Дарам пропутовала. Иако је ова књига била занемарена скоро деведесет година, њена вредност нимало није нарушена те заслужује озбиљне савремене, анализе и компарације са сличним оновременим делима.

Поговор књизи је посебно вредан пажње. Не спада међу уобичајене пригодне поговоре са неопходним биограф-

ским и библиографским подацима већ се може убројати у праве, мале, темељне студије о животу и делатности Енглескиње која је неправедно запостављена и у британској и у српској науци. В. Милановић је у поговору под насловом *Мери Е. Дарам и њено дјело* (281–335) на темељима литературе и архивских истраживања приказао читав њен живот и метаморфозе њеног политичког става који је у распону од познаваоца и објективног приказивача историје и стварности српског народа почетком XX века до дубоког непријатељства па, није претерано рећи, и мржње према српском народу. У прва три поглавља свога поговора В. Милановић је приказао и објаснио прву фазу њеног позитивног и објективног става у сагледавању положаја српског народа (*Ко је Мери Едиф Дарам*, стр. 283–285; *Прва путовања по српским земљама 1900–1903. и њени описи и осуда турских и албанских злочина*, 286–288; *О преведеној књизи*, 289–299). М. Дарам је од путописца који је кренуо на пут из здравствених разлога и који је на својим првим путовањима стварао белешке писане стилем образване жене са несумњивим књижевним талентом, временом прерасла у врсног британског обавештајца који је, несумњиво добро обављао задати посао у корист британских интереса на Балкану али на уштрб истине чиме је нанета велика неправда српском народу. Овај пут који ју је водио из национализма преко шовинизма па, чак, до профашизма, В. Милановић је протумаčio „васпитањем у изразито викторијанском и империјалистичком духу“ којим је, током школовања, стекла зазирање према Русији. Та нетрпељивост према Русима се, према В. Милановићу, постепено преносила на Србе (*Путовања и дјелатности мис Дарам од 1904. до 1914.*, стр. 300–319; *Енглеска у I свјетском рату и мис Дарам*, 320–321; *Мис Дарам од I свјетског рата до смрти*, 322–327; *Морална и политичка метаморфоза*

мис Дарам – развод Едифе Дарам од Мери Дарам, 328–333; *Закључак о Мери Едиф Дарам*, 334–335)

На крају књиге је библиографија корисна за свако даље истраживање живота и делатности М. Дарам. Двема географским картама – на почетку и на крају књиге – дати су итинерери М. Дарам.

У преведену књигу унете су све илустрације којима је опремљено и енглеско издање. Упркос томе што је извршила селекцију својих рукописних, сликарских и фотографских радова и, према В. Милановићу, „за научну употребу оставила само оно што, дотад необјављено, никако не може служити као свједочење у прилог српским интересима“ он је утврдио да „њена графичко-сликарска збирка броји неколико стотина радова, а фото колекција око двеста снимака“. Пажљивом читаоцу ће тај број бити сасвим разумљив собзиром да М. Дарам у својим белешкама често помиње да је цртала или фотографисала људе и пределе. Читаоцу остаје само да жали што се аутор није потрудио да што већи број тих илустрација уђе у књигу. Међутим, довољан је и тај мали број објављених илустрација да представи изузетан сликарски таленат М. Дарам и изазове знатижељу свих оних који и у уметничкој скици и у фотографији виде вредан извор за тумачење прошлости.

Превод ове књиге Мери Дарам, несумњиво, спада у најбоље. Преводилац је у потпуности успео да пренесе несумњиви књижевни дар М. Дарам и да, често бирајући најбоље изразе који су помало заборављени или су у локалној употреби, очува специфичан, оновремени дух простора којима је ова Енглескиња путовала. Ипак, враћајући се повремено на изузетне описе простора или људи читалац не може а да се не замисли над двама чињеницама које носи овај превод. Прво: преводилац инсистира на правилном али код нас неприхваћеном изговору неких енглеских личних имена (Чарлз Први, Џејмс, Тајмс, принц од

Вейлза). С обзиром да је у српском језику одавно прихваћен другачији изговор стиче се утисак да је ова интервенција, макар била исправна, закаснила. Друго: од иначе веома доброг српског језика превода одударују неки изрази који не припадају овом језичком простору (дојмити, опћенито, вањски, бедаци, наобразба). Уз ове две напомене нека буде поменуто и то да је штета што ова изузетна књига нема именски регистар.

Треба, на крају, истаћи да се преводац, који је уједно и издавач ове

књиге, после објављивања њеног, српског превода одважио и на други, у нас сасвим неуобичајен али веома значајан, корак. Објавивши, прошле године превод књиге Мери Дарам, Вујадин Милановић је, ове 1998. године, објавио и фототипско издање оригинала из 1904. године. Њен тираж је, на жалост, веома скроман – свега педесет примерака – али довољан да се ова књига нађе на полицама свих значајнијих библиотека и свим заинтересованим пружи могућност изучавања оригиналног текста.

Љубодраг П. Ристић

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, први број (1), Београд 1995

У Предговору Зборника, кога је написао уредник Милорад Екмечић, се наглашава да околности настале избијањем грађанског рата на простору бивше југословенске државе нису биле разлог да је Председништво САНУ, најпре одлуком од 1. јула и, коначно решењем од 27. јула 1993, дало сагласност за формирање Одбора САНУ за историју БиХ. Овакви одбори су већ одавно један од облика научне делатности САНУ, а разбијање југословенске државе и политичке целине српског народа је само потврдило оправданост тога рада. Поред тога што живот намеће потребу да се у овом Зборнику објављују прилози о прошлости српског народа из БиХ на првом месту, Уређивачки одбор ће се трудити да прошлост БиХ прати у њеној историјској целини. У предговору се нарочито истиче: „Један од задатака овог Зборника јесте да вредности научних истраживања, која морају бити вечна, никада не подреди пролазним потребама тренутка.“

У Зборнику је објављено тринаест научноистраживачких радова. Осврнућемо се на сваки од њих.

У раду *Насеље и хумке на локалитету Градина у Крећи – Горње Подриње*, Милица Косорић је саопштила резултате истраживања праисторијског насеља на брду Градина, које се налази у атару села Креће, општина Фоча. Истраживање је вршено за потребе Земаљског музеја у Сарајеву. Ископавањем и истраживањем на локалитету Градина у току 1982. и 1983. и у периоду 1988–1990. године проширена су сазнања о бронзаном добу Подриња. У потпуњена је представа о систему обезбеђења насеља, стамбеним објектима, привредном развоју, садржају културног инвентара, обичајима и начину сахрањивања.

Марко Поповић радом *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини* даје, на основу литературе, прилог проучавању фортификационих структура. До сада су на терену уочени и забележени остаци око две стотине старих утврђења, мада се сматра да их је на данашњем подручју БиХ било у средњем веку преко три стотине. У бољем стању доспела су до наших дана углавном она утврђења која су задржала функцију и у каснијем раздобљу под турском влашћу.